

Beata Lorens
Uniwersytet Rzeszowski

INWENTARZE BIBLIOTEK BAZYLIAŃSKICH W XVIII W. JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ NAD KULTURĄ I RZECZYPOSPOLITEJ

Słowa kluczowe: bazylianie | monaster | biblioteka | inwentarz

Beata Lorens: dr hab., pracuje w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Zainteresowania: dzieje Cerkwi unickiej w I Rzeczypospolitej oraz stosunki religijno-społeczne na pograniczu etnicznym polsko-ruskim (ukraińskim) w czasach nowożytnych. E-mail: blorens@poczta.fm.

Biblioteki klasztorów bazylikańskich ciągle stanowią przedmiot zainteresowań badawczych historyków i bibliologów. W ostatniej ćwierci XX w. oraz na początku XXI w. powstało na ich temat kilka wartościowych opracowań autorstwa Marii Pidłypczak-Majerowicz¹. Ukazywały się również szczegółowe publikacje dotyczące poszczególnych księżnic bazylikańskich, głównie z terenu XVIII-wiecznej prowincji koronnej². Temat, chociaż już

¹ M. Pidłypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa–Wrocław 1986; teje, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1996; teje, *Biblioteki bazylianów lwowskich i dawnej prowincji koronnej zakonu w XVII–XX wieku*, [w:] Kraków–Lwów. *Książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, t. 9, cz. 1, Kraków 2009, s. 229–237; teje, *Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVIII wieku*, [w:] *Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi. Studia i materiały*, t. 16, red. J. Wojakowski, Warszawa 1995, s. 21–47; teje, *Książka i biblioteka bazylikańska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*, „Hereditas Monasteriorum” 2012, t. 1, s. 85–97.

² B. Lorens, *Biblioteka bazylikańskiego klasztoru św. Jerzego we Lwowie w drugiej połowie XVIII wieku w świetle inwentarzy*, [w:] Kraków–Lwów. *Książki–czasopisma–biblioteki XIX*

obecny w literaturze przedmiotu, ciągle jest kontynuowany ze względu na odkrywanie źródeł archiwalnych do tej pory niedostępnych dla badaczy. Mam tu na myśli głównie opisy wizytacyjne i inwentarze zawierające wykazy zawartości bibliotek klasztornych. Należały do nich np. opisy wizytacyjne monasterów w Kamieńcu Podolskim i w Milczy Małej, przechowywane w Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, w których odnotowano również zawartość bibliotek³.

Na podstawie inwentarzy bibliotecznych można odtworzyć wielkość księgozbiorów. Ustalenia w tym zakresie zwykle pozostają szacunkowe ze względu na ograniczenia wynikające z zapisu bibliograficznego i stosowanej praktyki umieszczania w jednym tomie kilku różnych publikacji. Drugim ważnym czynnikiem możliwym do odtworzenia dzięki inwentarzom jest zawartość tematyczna. Również ona pozostaje zwykle niepełna, gdyż zapisy stosowane w XVIII w. utrudniają rekonstrukcję bibliograficzną. Mimo tych ograniczeń inwentarze poszczególnych ksiąźnic są najlepszym źródłem, po zachowanym pełnym księgozbiornie, do poznania kultury wspólnoty zakonnej, a w dalszej perspektywie jej udziału w życiu kulturalnym wschodnich terenów Rzeczypospolitej.

W większości unickich monasterów bazylikańskich podstawę księgozbiornie bibliotecznego stanowiły księgi cyrylickie gromadzone przez mnichów prawosławnych w okresie przynależności do Cerkwi prawosławnej. Wśród nich były cenne kolekcje ksiąg rękopiśmiennych powstałych w skryptoriach klasztornych. W czasie zmian wyznaniowych w XVII w. do monasterów

i XX wieku, red. H. Kosętko, t. 8, Kraków 2006, s. 273–286; tejsze, *Inwentarz biblioteki archimandrii bazylikańskiej w Uniowie z 1789 r.*, „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 253–269; I.I. Альмес, *Бібліотека Віциньського Василіанського монастиря (за матеріалами інвентарного опису 1774 р.)*, „Рукописна та книжкова спадщина України” 2014, z. 18, s. 210–232; tegoż, *Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст.*, „Історія релігій в Україні” 2014, z. 1, s. 155–168; I. Almes, *Źródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII–XVIII wieku. Inwentarze bazylikańskiego monasteru w Kreczowie*, „Textus et Studia” 2015, nr 3, s. 7–27; M. Кольбух, *Книгозбірня Підгорецького монастиря: історія формування*, „Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника” 2011, z. 3, s. 395–421; В. Лось, *Василіанські бібліотеки в світлі монастирських інвентарів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Правобережна Україна XVIII–XIX століття)*, [w:] *Міędzy Rzymem a Nowosybirskiem. Księga jubileuszowa dedykowana ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. I. Wodzianowska, H. Łaszkiwicz, Lublin 2012, s. 605–622.

³ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (dalej: APPD), Ławra Poczajowska, sygn. 8 – Opis majątku ruchomego i nieruchomego monasteru w Milczy 1771–1793, k. 99v.–102v., 125–129v.; sygn. 12 – Inventarium generale monasterii Camenecensis Podoliae [...] 1772, k. 33–43.

trafiały księgi łacińskie i polskie, aby w kolejnym stuleciu, zwłaszcza w jego II połowie, zdominować zawartość librarii bazylikańskich.

Księgozbiory w monasterach bazylikańskich dzieliły się na dwa odrębne zespoły: księgi cerkiewne (liturgiczne) i księgi biblioteczne. Podział ten był stosowany w inwentarzach monasterskich, których zaprowadzenie prowincjał Jozafat Siedlecki nakazał przełożonym poszczególnych placówek w 1766 r., a kolejny prowincjał, Onufry Bratkowski, powtórzył w 1773 r.⁴ W opisach wizytacyjnych już jednak wcześniej, bo od lat czterdziestych XVIII w., wyodrębniano osobno księgi *cerkiewne, chórowe, ruskie do nabożeństwa* oraz księgi *blioteczne ruskie, łacińskie i polskie*⁵.

Księgi liturgiczne występowały we wszystkich znanych opisach inwentarzowych monasterów prowincji koronnej ze względu na ich niezbędność w czasie służby Bożej. Podobnie rzecz się miała z klasztorami w prowincji litewskiej. Księgi cerkiewne przechowywano w zakrystiach cerkwi i kaplic monasterskich.

Z kolei drugi zespół, obejmujący różnorodny księgozbiór o tematyce religijnej i świeckiej, gromadzony był w bibliotekach monasterskich. To właśnie ten zbiór będzie przedmiotem niniejszych rozważań. Księgozbiory biblioteczne nie występowały we wszystkich klasztorach bazylikańskich prowincji koronnej, o czym świadczą opisy inwentarzowe. Brakowało ich zwłaszcza w ubogich, słabo uposażonych monasterach, niezdolnych do utrzymania przynajmniej ośmiu zakonników, a tym samym przeznaczonych decyzją władz prowincji koronnej z 1745 r. do likwidacji. W inwentarzach 14 monasterów prowincji koronnej pochodzących z początku lat pięćdziesiątych XVIII w. informacje o księgach niezwiązanych z liturgią pojawiły się tylko w trzech przypadkach. W monasterze w Jamnicy (Smolin) obok ksiąg cerkiewnych była jedna książka polska, a w Podhorodyszczu kilka tomów polskich i łacińskich. Z kolei w archimandrii w Owruczu odnotowano, obok ksiąg cerkiewnych, księgi refektarskie w liczbie pięciu tomów⁶. W po-

⁴ Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника, Відділ Рукописів (dalej: ЛННБ), f. 3, od. zb. 665/4 – List Jozafata Siedleckiego 1766, k. 1–1v.; Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів (dalej: ЦДІА), f. 684, op. 1, sp. 3268 – Pisma protoihumena Onufrego Bratkowskiego, k. 1.

⁵ ЦДІА, f. 201, op. 46, sp. 529 – Wizyty prowincjalne klasztorów Zakonu S. Bazylego W. w Prowincji Ruskiej sub Titulo Protectionis Bmae Mariae znajdujących się zebrane 1751, k. 33–33v., 56, 122–124.

⁶ ЦДІА, f. 201, op. 46, sp. 356 – Inwentarze różnych monasterów zniesionych dla wiadomości zebrane i oprawione 1776, k. 57, 58, 67v.

zostałych 11 opisach wizytacyjnych uwzględniono tylko księgi cerkiewne. W podobnym czasie (1748 r.) tylko cerkiewne księgozbiory występowały w inwentarzach monasterów w Żółkwi, Rudnikach i Litwinowie⁷.

Jednak to, że inwentarz nie zawierał informacji o bibliotece monasterkiej na początku lat sześćdziesiątych XVIII w., nie musiało oznaczać, że w późniejszym czasie nie będzie jej posiadał. Tak było w przypadkach Bilcz i Pitrycza na terenie Podola i ziemi halickiej. Wprawdzie inwentarze z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych nie zawierały informacji o bibliotece, ale w końcu lat osiemdziesiątych XVIII w. w obu monasterach znalazło się odpowiednio 77 i 35 tomów (w tym i księgi cerkiewne)⁸. Tendencja ta upoważnia do stwierdzenia, że na początku ostatniej ćwierci XVIII w. biblioteki funkcjonowały w 90% monasterów bazylikańskiej prowincji koronnej. Co do monasterów prowincji litewskiej brak jest całościowych badań w tym zakresie. Wydaje się jednak, że – ze względu na bardziej stabilną sytuację monasterów tamtej prowincji – odsetek bibliotek mógł być wyższy, a nawet bliski 100%.

Na bibliotekę klasztorną w monasterach prowincji koronnej w II połowie XVIII w. dość często przeznaczano pomieszczenie znajdujące się jak najbliżej cerkwi lub nawet w samej świątyni. W archimandrii mieleckiej biblioteka i archiwum klasztorne znajdowały się na piętrze, nad zakrystią przy cerkwi św. Mikołaja. Prowadziły do nich zewnętrzne schody pod dachem. W pomieszczeniu była szafa na książki⁹. Również w Drohobyczu bibliotekę połączoną ze skarbcem ulokowano przy monasterskiej cerkwi św. św. Piotra i Pawła¹⁰. Podobne usytuowanie biblioteki występowało w klasztorach należących do prowincji litewskiej. Biblioteka bazylikańska w Buczaczu mieściła się w jednej z wież (prawej) świątyni pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, oddanej do użytku w 1771 r. Wchodziło się do niej z chóru muzycznego w cerkwi. Było tutaj również wejście bezpośrednie do klasztoru. Biblioteka składała się z dwóch pomieszczeń. W 1794 r. w jednym znajdowały się szafy, w których złożono książki oraz stolik do czytania i pisania. W drugim

⁷ ЦДДА, f. 201, op. 46, sp. 529, k. 30, 68, 151.

⁸ Tamże, k. 11v; ЦДДА, f. 201, op. 4, sp. 613 – Inwentarze wizytacji monasterów bazylikańskich 1730–1765, k. 169v. (zbiór ten nosił wcześniej sygnaturę f. 201, op. 46, sp. 1917); Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), akc. 10794 – Katalogi bibliotek bazylikańskich 1788, k. 7–7v., 29–30.

⁹ Державний архів Тернопільської області (dalej: ДАТО), f. 258, op. 3, sp. 1254 – Inwentarze monasterów bazylikańskich 1741–1772, k. 147v.; ЦДДА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 28.

¹⁰ ЦДДА, f. 159, op. 9, sp. 3595 – Opis nieruchomości majątku monasteru w Drohobyczu 1789–1813, k. 4.

pomieszczeniu, niemalowanym, bez okna, jedynie z dziurą w ścianie dla wentylacji, składano książki mniej potrzebne¹¹.

Dopiero kiedy upowszechniło się wznoszenie dwukondygnacyjnego budynku jako siedziby konwentu zakonnego, biblioteki zaczęto lokalizować w jednym z pomieszczeń klasztornych. W Krystynopolu księgozbiór mieścił się na piętrze, w pomieszczeniu przylegającym do cerkwi i znajdującym się bezpośrednio nad zakrystią. Było ono dość widne, z dwoma oknami. Umieszczono w nim dwie wielkie szafy oraz kilka mniejszych. W szafce z zamykanymi szufladami złożono dokumenty monasterskie składające się na archiwum klasztorne. Wyposażenie uzupełniał stół *dla wygody wartujących nad księgami* oraz składana drabina¹². Jesienią 1776 r. superior Ampliat Krzyżanowski postanowił w bibliotece przygotować izbę dla prowincjała i z tego powodu książki wraz z szafą wyniesiono do celi kaznodziejskiej¹³. Osobnym pomieszczeniem dysponowała także biblioteka we wzniesionym w latach siedemdziesiątych XVIII w. budynku klasztornym w Podhorcach¹⁴. Również w monasterach prowincji litewskiej po wybudowaniu budynku klasztornego w jednej z cel, zazwyczaj usytuowanych na piętrze, umieszczano bibliotekę. Tak było w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. w monasterze w Borunach na Litwie, gdzie biblioteka znajdowała się na piętrze klasycystycznego budynku klasztornego, w nieogrzewanej celi o jednym oknie, z podłogą z tarcic¹⁵. Również biblioteka bazylianów chełmskich w 1793 r. usytuowana była na piętrze klasztoru. W pomieszczeniu znajdował się duży stół oraz szafy ustawione wzdłuż ścian¹⁶. Z kolei biblioteka archimandrii w Supraślu w latach sześćdziesiątych XVIII w. zlokalizowana była na piętrze pałacu opackiego, w dużej sali o sześciu oknach¹⁷.

¹¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów (dalej: Oss.), akc. 62/89, [b.p.].

¹² ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 3076 – Inwentarz monasteru w Krystynopolu i filii w Wołwinie i Horodyszczu 1774, k. 27, 30.

¹³ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 3117 – Diariusz ihumena krystynopolskiego monasteru bazylikańskiego o organizowaniu i budowie cerkwi i monasteru w Krystynopolu 1763–1779, k. 94.

¹⁴ ЛННБ, f. 3, od. zb. 308 – Kronika monasteru w Podhorcach 1763, k. 109.

¹⁵ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 3288 – Inwentarzowy opis monasteru i cerkwi w Borunach 1791–1831, k. 6v., 58v.; D. Wereda, *Z dziejów sanktuarium i placówki oświatowej w Borunach*, „Nasza Przeszłość” 2006, t. 105, s. 194.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), z. 111/2, sygn. 1 – Opisanie klasztoru księży Bazylianów chełmskich 1793, s. 4.

¹⁷ K. Zimnoch, *Biblioteka suprańska w świetle dziewiętnastowiecznych źródeł*, [w:] *Dzieje opactwa suprańskiego*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rzym–Lublin–Mińsk 2015 (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 18), s. 273–274.

W przypadku wielu monasterów prowincji koronnej dysponujących rezydencjami o kilku celach, księgozbior, zwykle dość skromny, sytuowano w szafach stojących w refektarzu lub w celi przełożonego (ihumena, superiora). Taki wniosek wynika z opisów budynków klasztornych, w których nie wspomina się o oddzielnych pomieszczeniach bibliotecznych¹⁸.

W monasterach, przy których prowadzono kolegia dla młodzieży świeckiej, nie wydzielano osobnego księgozbioru szkolnego, lecz książki przechowywano w bibliotece. Być może oddzielnym księgozbiorem dysponowały nowicjaty¹⁹.

Stan bibliotek pozostawiał wiele do życzenia. W 1747 r. podczas wizytacji w monasterze w Krechowie odnotowano: *żadnego porządku w bibliotece nie ma, bo książki walają się po ziemi*²⁰. Książki niszczały z powodu wilgoci panującej w pomieszczeniach klasztornych. Spustoszeń w księgozbiornie – m.in. w Tuminie i Lublinie – dokonywały szczury²¹. Bardzo często woluminy były uszkodzone, nie zawierały kart początkowych lub końcowych. Nie wszystkie też miały oprawę introligatorską, stąd dość często określano je jako *szpargał*²².

O wielkości i tematyce księgozbiorów bazylikańskich w II połowie XVIII w. decydowało wiele czynników. Do najważniejszych należał na pewno stan majątkowy danego monasteru, pozwalający na wydatkowanie sum na zakup książek. Duże znaczenie miał też status klasztoru oraz podejmowana przez zakonników działalność edukacyjna czy duszpasterska. Niebagatelną rolę odgrywały również zainteresowania osobiste poszczególnych przełożonych klasztorów.

Najczęściej biblioteki klasztorne poszerzały swój księgozbiór w oparciu o zbiory prywatne poszczególnych zakonników, które po ich śmierci przechodziły na własność biblioteki klasztornej. Niekiedy zakonnicy dysponowali swymi zbiorami jeszcze za życia, przekazując je dla wybranego przez siebie klasztoru²³. Kontakt z książką mieli przede wszystkim profesii pełniący funkcje kaznodziejów, spowiedników, misjonarzy, nauczycieli w publicznych

¹⁸ ЛННБ, f. 3, od. zb. 613 – Inwentarz monasteru w Zawałowie 1773, k. 2–2v.

¹⁹ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014, s. 396.

²⁰ APPD, Ławra Poczajowska, sygn. 2 – Skrutenia, k. 23.

²¹ ДАТО, f. 258, op. 3, sp. 1254, k. 227v.; ЦДДА, f. 684, op.1, sp. 2614 – Inwentarzowy opis monasteru w Lublinie 1799–1809, k. 6.

²² ЦДДА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 349.

²³ M. Pidtypczak-Majerowicz, *Książka i biblioteka bazylikańska...*, s. 91–93.

kolegiach i szkołach zakonnych. Bardzo często posiadali oni własne księgozbiory, liczące po 10–30 pozycji, które były oznakowane ich ekslibrisami. Niekiedy zbiory poszczególnych zakonników znacznie powiększały bibliotekę monasteru. Tak było w przypadku przekazania monasterowi w Zbarażu 23 tomów należących do o. Innocentego Dubaczewskiego. W 1765 r. w tamtejszej bibliotece było zaledwie siedem woluminów²⁴. Z kolei w 1760 r. do sześciu tomów tworzących księgozbiór monasteru w Zimnie dodano 18 dzieł, głównie w językach polskim i łacińskim, będących własnością o. Innocentego Teodorowicza²⁵. Jednym z większych zespołów książkowych był zbiór należący do superiora kamienieckiego Jozafata Prunickiego. Liczył on 44 tomy drukowane i rękopiśmienne cyrylickie, łacińskie i polskie. Po śmierci Prunickiego w 1757 r. przeszły one na rzecz biblioteki bazylianów kamienieckich²⁶. Wśród księżnic bazylikańskich zasilonych w II połowie XVIII w. zbiorami prywatnymi bazylianów były biblioteki monasterskie, m.in. w Miłczy Małej, Lubarze, Liszni, Hoszczy i Lwowie (monaster św. Onufrego)²⁷.

Księgi biblioteczne były darem fundatorów klasztorów lub ich rodziny. Franciszek Salezy Potocki w lutym 1767 r. dał superiorowi nowo utworzonego monasteru w Krystynopolu, Kornelowi Sroczyńskiemu, 500 złp na zakup ksiąg bibliotecznych²⁸. Z kolei ks. Paweł Potocki na początku XIX w. ofiarował monasterowi w Buczaczu zakupiony przez siebie księgozbiór²⁹.

Ofiarodawcami ksiąg zasilających księgozbiory bazylikańskie byli unicy biskupi. Biskup chełmski Jakub Susza już w 1671 r. przeznaczył swoje zbiory dla monasteru bazylikańskiego w Chełmie. Wspominał o tym w testamencie:

Biblioteka moja, z księgami nieboszczyka X[dza] Terleckiego, mnie samemu od niego darowana, wszystka ma należyć Monasterowi Chełmskiemu, ale tak, żeby od Chełma, od żadnego nie była odebrana. Na którą bibliotekę już dawno zakonnicy ode mnie mają na piśmie uczynioną donacją i od X[dza] Metropolity S[więtej] pamięci Kołedy konfirmacją. Dla tegoż i inne wszystkie xięgi, małe i wielkie, i potym ode mnie pokupione do teje biblioteki przylączam³⁰.

²⁴ ЦДДА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 524v.

²⁵ ДАТО, f. 258, op. 3, sp. 1254, k. 281.

²⁶ Tamże, k. 25–25v.

²⁷ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej...*, s. 396–397, 400–401.

²⁸ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 3117, k. 2v.

²⁹ Oss., akc. 62/89, [b.p].

³⁰ R. Kozyrski, *Testament Jakuba Suszy, biskupa diecezji chełmskiej obrządku greckokatolickiego w latach 1652–1687*, „Rocznik Chełmski” 1999, nr 5, s. 302.

Darowane woluminy przechowywane były w skarbcu cerkwi katedralnej, jednak poważnie ucierpiały z powodu przeciekającego dachu. W 1756 r. wywieziono je *w kilka fur w błoto*³¹. W ten sposób zostały nieodwracalnie utracone.

Zachowane księgi rachunkowe monasterów pozwalają na oszacowanie zakupów książek do bibliotek. Stosunkowo dużo na ten cel wydawał w latach siedemdziesiątych XVIII w. monaster w Poczajowie. Corocznie do tamtejszej biblioteki kupowano od kilku do kilkunastu tomów. W 1772 r. kupiono do biblioteki poczajowskiej pięć ksiąg, za które zapłacono 89 złp³². Z kolei w 1774 r. zakupiono 17 tomów, wśród których znalazły się dzieła francuskiego teologa dominikanina Aleksandra Natalisa oraz kazania Zachariasza Lazelve³³. W latach 1775–1776 na polecenie superiora poczajowskiego o. Hieronima Kaletyńskiego sprowadzono z Włoch dla tamtejszej biblioteki oraz do monasterów prowincji koronnej księgi hagiograficzne wydawane w zachodniej Europie. Za 47 tomów zapłacono powyżej 1000 złp. W 1777 r. zakupiono również dzieła kardynała Cezara Baroniusza za sumę 1152 złp³⁴. Z kolei w 1766 r. na zakup książek *w krajach włoskich* klasztor w Podhorcach wydał ze swej kasy 216 złp. Jednocześnie sporządzono rejestr pożądanych 12 dzieł, które studiujący w Rzymie bazylianie mieli przywieźć do Podhorzec. Były wśród nich prace, głównie dotyczące teologii moralnej, autorstwa duchownych rzymskokatolickich³⁵. W 1770 r. zakupione tytuły – w liczbie 27 tomów – ujęto w katalogu bibliotecznym³⁶. Dla biblioteki kolegium w Lubarze w 1760 r. zakupiono za sumę 72 złp dwa tomy dzieła jezuitę Andreego Spannera³⁷.

Mniejsze placówki bazylikańskie, niepełniące funkcji duszpasterskich czy edukacyjnych, o bardzo skromnych dochodach, nie dbały o uzupełnianie księgozbioru bibliotecznego. Z rachunków monasteru w Zadarowie z lat 1755–1768 wynikało, iż w tym okresie zakupiono dwie książki, na które wydano 5 złp 8 gr³⁸.

³¹ APL, z. 111/2, sygn. 1, s. 6–7.

³² ЦДДА, f. 684, op.1, sp. 3271– Księga wydatków monasteru w Poczajowie 1772–1789, k. 3.

³³ Tamże, k. 18–21.

³⁴ Tamże, k. 27v., 37v, 45v., 49, 51v.

³⁵ ЛННБ, f. 3, sp. 308, k. 48v.; B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej...*, s. 406.

³⁶ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 2627, k. 24–25.

³⁷ ЦДДА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 134v.–136.

³⁸ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 1847 – Akty monasteru, historyczna wiadomość, rejestr przybytków i wydatków monasteru w Zadarowie 1754–1768, k. 6v.–25v.

Pod względem wielkości księgozbioru biblioteki monasterów bazyliańskich w prowincji koronnej nie wydawały się szczególnie imponujące. W latach czterdziestych XVIII w. zapewne blisko połowa klasztorów położonych na ziemiach koronnych Rzeczypospolitej posiadała tylko księgozbiór cerkiewny złożony z ksiąg liturgicznych. Dopiero od lat pięćdziesiątych XVIII w. następowało zintensyfikowanie działań w zakresie gromadzenia księgozbioru bibliotecznego. W II połowie XVIII w. w klasztorach położonych w południowo-wschodniej Rzeczypospolitej liczba woluminów biblioteczných kształtowała się przeważnie na poziomie 50–150 tomów. Tylko niewielka część bibliotek posiadała księgozbiory złożone z kilkuset woluminów (powyżej 200).

Tylko największe klasztory w prowincji koronnej, o długiej tradycji, zabezpieczone materialnie, prowadzące kolegia publiczne i szkoły zakonne, miały bogatsze zbiory, liczące powyżej 200 tomów. Jeden z największych i najbogatszych księgozbiorów posiadał monaster w Dobromilu. Według informacji zawartej w inwentarzu z wizytacji przeprowadzonej w 1763 r. w tamtejszej bibliotece było 668 tomów³⁹. Ustępowała jej biblioteka monasteru w Ławrowie, która w I połowie XVIII w. liczyła 174 woluminy. Ponadto zgromadzono tam 79 tomów ksiąg cerkiewnych *służących do nabożeństwa*⁴⁰. W 1788 r. w bibliotece ławrowskiej odnotowano już przynajmniej 474 tomów⁴¹. Liczący się księgozbiór, obejmujący ponad 600 tomów, posiadał w latach siedemdziesiątych XVIII w. monaster św. Jerzego we Lwowie⁴². Z kolei w tym czasie biblioteka monasterska w Krechowie liczył ponad 450 woluminów⁴³.

Liczba woluminów w bibliotekach bazyliańskich wyraźnie wzrosła w ostatniej ćwierci XVIII w. Pod koniec lat osiemdziesiątych XVIII w. monaster w Bilczach posiadał w swej księżnicy 77 tomów (73 tytułów), w Czernilawie (Lasku) – 129 tomów (87 tytułów), w Krasnopuszczy – 403 tomy

³⁹ ЦДДА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 97.

⁴⁰ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 2139 – Inwentarz wyderkałów od różnych Ichmościów monasterowi ławrowskiemu należących 1723, k. 28–29.

⁴¹ BN, akc. 10794, k. 21–26v.; B. Lorens, *Bazyliański klasztor św. Onufrego w Ławrowie w XVII–XVIII wieku*, „Nasza Przyszłość” 2008, t. 109, s. 83. Ustalenie ilości tomów utrudniają uszkodzone karty z mikrofilmowanego rękopisu. Zdaniem M. Pidłypczak-Majerowicz (*Biblioteki klasztorne prowincji koronnej...*, s. 38–40) biblioteka ławrowska liczyła – zgodnie z katalogiem – 365 tytułów i 490 tomów.

⁴² B. Lorens, *Biblioteka bazyliańskiego klasztoru św. Jerzego we Lwowie...*, s. 273–286.

⁴³ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 2029 – Historyczna wiadomość i inwentarzowy opis monasteru w Krechowie 1772–1777, k. 59–65v.

Tabela 1. Liczba ksiąg w bibliotekach monasterskich w III ćwierci XVIII w.

Monaster	Rok	Książki cyryli- ckie	Książki polskie	Książki łacińskie	Książki w innych językach	Suma
Bilina Wielka	1764	5				5
Buczacz	1769	190				190
Czernilawa	1764	24	3	6	–	33
Dereżyce	1764	3				3
Dubno pw. Krzyża Świętego	1750	45	25			70
Dubno pw. Zbawiciela	1769	4	53			57
Horodenka	1764	2	22	14	–	38
Hoszcza	1755	11	152			163
Kamieniec Podolski	1772	14	35	112	10	171
Krechów	1766	93	114			207
Krzemieniec	1764	9	22	42	1	74
Lisznia	1764	6	8	17	–	37
Lubar	1764	8	21	90	2	121
Lublin	1767	5	13	9	–	27
Lwów pw. św. Jerzego	1766	41	394		22	457
Łuck pw. Krzyża Świętego	1764	38	23	112	4	177
Mielce	1766	26	161			187
Milcza Mała	1764	48	46	61	1	156
Poddębce	1756	44				44
Podhorce	1764	95	43	15	–	153
Satanów	1766	11	23	15	1	50
Strakłów	1764	92				92
Szarogród	1756	85	33			118
Trembowla	1763	20	14	12	–	46
Uhorniki	1766	11	8	1	1	21
Ułaszowce	1763	5	35	7	1	48
Uniów	1775	24	20	15	2	61
Werchrata	1764	99	23	12	–	134
Wicyń	1774	20	89			109
Wolica (Derewlany)	1764	28	25	6	–	59
Wołswin	1765	4	35	16	–	55
Zahajce	1764	3	3	–	–	6
Zahorów	1752	90	47			137
Zamość	1764	42	18	31	1	92
Zawałów	1764	17	14	11	–	42
Zbaraż	1765	8	14	8	–	30
Zimno	1764	3	20	8	–	31

Źródło: ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 2184, k. 42–52v.; sp. 2045, k. 20v.–22v.; f. 201, op. 4, sp. 613, k. 84–84v., 103v.–104, 134v.–136, 146, 161v.–162, 208v., 219v.–221v., 229v.–230, 265v.–266, 286v.–287, 290, 296–296v., 301, 349, 356, 424–424v., 431, 435v., 451–453v., 459v.–460, 471–473, 482v., 502v., 524v., 627; ДАТО, f. 258, op. 3, sp. 1254, k. 66v.–70, 211v.–212, 242v.–243, 273v.–274v.; АРРД, Ławra Poczajowska, sygn. 12, k. 33–43; ЛННБ, f. 3, sp. 276, k. 12v.–15; СРАН, f. 684, op. 1, sp. 1103, k. 5v.–7; *Матеріали до історії унівської бібліотеки „Лавра” 1999*, nr 3, s. 32; В. Лось, *Василіанські бібліотеки в світлі монастирських інвентарів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Правобережна Україна XVIII–XIX століття)*, [w:] *Міędzy Rzystem a Nowosybirskiem...*, s. 620.

(300 tytułów), w Świętym Spasie – co najmniej 130 tomów (105 tytułów)⁴⁴. Wzrost liczby ksiąg w omawianym okresie oddaje księgozbiór w bibliotece monasteru w Trembowli. W 1748 r. znajdowały się tam 23 tomy (21 tytułów), a w 1788 r. księgozbiór obejmował już 196 tomów (109 tytułów)⁴⁵.

Rozwój ilościowy księgozbioru w monasterach bazylikańskich następował również w wyniku przejmowania kolegiów jezuickich po kasacie Towarzystwa Jezusowego w 1773 r. Z przejściem zbiorów pojezuickich wiąże się rozwój biblioteki bazylikańskiej w Barze-Semenkach. Według inwentarzy z końca lat pięćdziesiątych XVIII w. tamtejsi bazylianie dysponowali tylko księgami chórowymi i cerkiewnymi⁴⁶. Tworzenie biblioteki musiało zostać zainicjowane dopiero w kolejnym dziesięcioleciu. Znaczny przyrost księgozbioru trzeba wiązać z przejściem w 1781 r. budynków pojezuickich w Barze i poprowadzeniem tamtejszej szkoły. W 1823 r. biblioteka monasteru i szkoły w Barze liczyła 1012 tytułów w 1711 tomach⁴⁷. Podobnie wyglądała sytuacja biblioteki bazylikańskiej w Brześciu. W końcu XVIII w. (1794 r.) liczyła ona 700 woluminów. Po przejściu części księgozbioru służącego potrzebom szkoły z brzeskiego kolegium jezuickiego wielkość księżnicy uległa podwojeniu. W 1819 r. spisano stan księgozbioru liczącego wówczas 1548 książek w językach *ruskim*, polskim, łacińskim, francuskim, niemieckim, włoskim⁴⁸.

Według spisów ksiąg w bibliotekach klasztorów bazylikańskich w Chełmie i Białej, sporządzonych na polecenie władz austriackich na początku XIX w. (1810–1811), w pierwszej było 2130 woluminów, w drugiej zaś 723 tomy⁴⁹. Duży przyrost ilościowy księgozbioru nastąpił w ostatnim dwudziestolecu XVIII w. i na początku XIX w. W bibliotekach klasztorów bazylikańskich położonych na terenie Podlasia, Litwy i Białorusi w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. zgromadzono od kilkudziesięciu do prawie 2 tys. woluminów, np. w Kobryniu – 2070 tomów, w Torokaniach – 953 woluminów (660 tytu-

⁴⁴ BN, akc. 10794, k. 2–2v., 12–13v., 16–19, 35–36. Szersze omówienie pochodzenia i zawartości tego źródła zob. M. Piđłypczak-Majerowicz, *Biblioteki klasztorne prowincji koronnej...*, s. 21–37.

⁴⁵ BN, akc. 10794, k. 39–40v.; ЦДДА, f. 201, op. 46, sp. 529, k. 62.

⁴⁶ ДАТО, f. 258, op. 3, sp. 1254, k. 2–18v.

⁴⁷ I. Wodzianowska, *Monaster bazylikański w Barze w świetle wizytacji z lat 1820 i 1823*, „Hereditas Monasteriorum” 2015, t. 6, s. 294–295.

⁴⁸ D. Wereda, *Monaster bazylikański w Brześciu Litewskim* [w druku].

⁴⁹ APL, z. 95, sygn. 139 – Sprawozdania z wizytacji i wizytacje cerkwi..., k. 49–59, 93v.–94v.; D. Wereda, *Klasztor bazylikański w Białej pod panowaniem Austrii (1795–1809)*, „Rocznik Białkopodlaski” 2005, t. 13, s. 127–129.

łów), w Różanej – 81 egzemplarzy (75 tytułów). Były również takie placówki, w których niewielka liczba zgromadzonych książek sprawiała, że nie wyodrębniano pomieszczenia bibliotecznego, ale woluminy przechowywano w celi przełożonego monasteru. Taka sytuacja miała miejsce w Nowosiólkach⁵⁰.

Na tle bibliotek prowincji koronnej i litewskiej w II połowie XVIII w. imponująco prezentowała się biblioteka archimandrii w Supraślu. Według inwentarza z 1764 r. liczyła ona prawie 1500 woluminów. Sytuowało ją to wśród najliczniejszych bibliotek klasztornych⁵¹.

Pod względem językowym w bibliotekach bazylikańskich w XVIII w. zachodziły znaczące zmiany. O ile jeszcze w I połowie tego stulecia w klasztorach na terenie południowo-wschodniej Rzeczypospolitej panowała przewaga książek „słowiańskich” lub względna równowaga co do liczby książek drukowanych alfabetem cyrylicy i łacińskim, to w późniejszym czasie wzrosła liczba tych drugich. Sytuację tę dobrze ilustrował przykład biblioteki monasteru w Podhorcach na terenie eparchii lwowskiej. W jej inwentarzu z 1699 r., a więc spisany jeszcze w okresie przynależności do prawosławia, odnotowano 77 książek cyrylicy drukowanych i pisanych, a tylko sześć w języku polskim. W kolejnym spisie z 1705 r., a więc już w okresie unickim, było 135 woluminów *ruskich*, natomiast 27 polskich. W inwentarzach z tego okresu nie odnotowano publikacji w języku łacińskim. Z kolei w 1730 r. w bibliotece podhoreckiej wyszczególniono 157 książek cyrylicy, 56 polskich oraz pięć tomów w języku łacińskim⁵².

W II połowie XVIII w. w księgozbiorach bazylikańskich zdecydowanie dominowały księgi drukowane alfabetem łacińskim. Według Ivana Almesa w bibliotece monasteru w Wicyniu w 1774 r. 75% księgozbioru stanowiły tomy łacińskie i polskie⁵³. Tę tendencję można odnieść do znacznej większości bibliotek bazylikańskich, co potwierdzają dane z tabeli 1. Do księżnic trafiały również druki w europejskich językach nowożytnych. Obok książek w języku greckim w inwentarzach wymieniano zwłaszcza publikacje włoskie, rosyjskie, francuskie, niemieckie. Zdarzały się także książki drukowane w językach czeskim, węgierskim czy chorwackim⁵⁴. Przewaga książek drukowanych czcionką łacińską nad drukami cyrylicy wynikała z większej dostępności

⁵⁰ K. Zimnoch, *Biblioteka supraska...*, s. 279.

⁵¹ Tamże, s. 273.

⁵² М. Кольбух, *Книгозбірня Підгорецького монастиря...*, s. 398–409.

⁵³ І.І. Альмес, *Бібліотека Віциньського Василіанського монастиря...*, s. 212.

⁵⁴ ЦДДА, ф. 201, оп. 4, сп. 613, к. 502v.; BN, акс. 10794, к. 45.

tych pierwszych, gdyż nawet w drukarniach bazyliańskich w Poczajowie, Wilnie czy Supraślu znaczną część produkcji stanowiły książki w języku polskim. Tak liczna obecność druków polskich i łacińskich w bibliotekach nie była przejawem planowej polonizacji czy latynizacji, a raczej koniecznością związaną z funkcjonowaniem monasterów w określonych ramach kulturowych. Studia zakonne, prowadzenie szkół publicznych, działalność misyjna i duszpasterska wymagały od bazylianów poruszania się w łacińskiej przestrzeni kulturowej. Skuteczne konkutowanie z zakonami rzymskokatolickimi w zakresie szkolnictwa publicznego wymuszało na bazylianach obcowanie na co dzień z językiem łacińskim i klasyczną literaturą rzymską. O ile jeszcze w I połowie XVIII w. znajomość języka polskiego wśród profesów prowincji koronnej była stosunkowo niewielka, to wraz z upływem czasu bazylianie coraz powszechniej posługiwali się tym językiem zarówno w codziennym życiu, jak i w działalności twórczej (homiletyka, panegiryki).

Wśród zbiorów cyrylickich ważne miejsce zajmowały księgi rękopiśmienne, które były przeważnie spadkiem po okresie przynależności monasterów położonych na terenie ziem ruskich Korony do prawosławia. Część z nich pisana *charakterami ruskimi różnemi* – jak zauważał autor krechowskiego inwentarza z 1777 r. – była już wręcz nie do odczytania (*niektórych i przeczytać trudno*)⁵⁵. Z kolei w II połowie XVIII w. prowadzenie w monasterach szkół zakonnych skutkowało tym, że w bibliotekach umieszczano rękopisy zawierające traktaty i wykłady filozoficzne oraz teologiczne spiswane w języku łacińskim przez bazylianów⁵⁶.

Rozeznanie zawartości treściowej książnic bazyliańskich utrudniały zapisy w inwentarzach, które zwłaszcza do końca lat siedemdziesiątych XVIII w. podawały bardzo skrócony tytuł (ograniczony do dwóch–trzech wyrazów), a niekiedy tylko nazwisko autora, często bardzo zniekształcone. Nieraz opisy były tak lakoniczne, że pozwalały jedynie na ogólną orientację, w jakim języku została napisana dana książka. Zresztą dominował właśnie podział księgozbioru ze względu na kryterium języka i formatu. Do lat osiemdziesiątych XVIII w. w bazyliańskich inwentarzach bibliotecznych bardzo rzadko można było spotkać podział książek ze względu na ich treść.

Analiza zawartości treściowej literatury zgromadzonej w księgozbiorach bazyliańskich w II połowie XVIII w. prowadzi do wniosku, że miała

⁵⁵ ЦДДА, f. 684, op. 1, sp. 2029, k. 65v.

⁵⁶ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej...*, s. 145.

ona zdecydowanie religijny charakter. Składały się na nią egzemplarze Pisma Świętego i komentarze do niego, zbiory kazań, podręczniki ascetyczne, żywoty świętych, traktaty teologiczne, pisma polemiczne. W monasterach prowadzących szkoły zakonne i kolegia publiczne gromadzono podręczniki retoryki, leksykony i słowniki, literaturę piękną, dzieła naukowe z dziedziny historii, filozofii, matematyki. Nie brakowało również ksiąg prawnych, zarówno z dziedziny prawa kanonicznego, jak i państwowego, herbarzy, poradników medycznych, kalendarzy⁵⁷. Z reguły zawartość treściowa biblioteki klasztornej determinowana była przez działalność podejmowaną przez zakonników zamieszkałych w placówce. W monasterach niepodejmujących aktywności edukacyjnej ograniczano się do gromadzenia przede wszystkim literatury kaznodziejskiej, hagiograficznej i ascetycznej. Znacznie szerszy zakres tematyczny posiadały biblioteki monasterów, przy których działały szkoły zakonne i dla młodzieży świeckiej. W bibliotece klasztornej w Buczaczu w 1769 r. odnotowano 190 tomów, spośród których większość dotyczyła tematyki teologicznej i homiletycznej (8 tomów Pisma Świętego, 4 tomy pism Ojców Kościoła, 23 tomy teologiczne, 50 tomów kazań). Obok nich gromadzono prace służące potrzebom szkolnym ze względu na prowadzone tam od 1754 r. kolegium publiczne. Stąd w księgozbiorze obecnych było 19 tomów dotyczących retoryki, 24 – poetyki, 7 – gramatyki, i 21 tomów poświęconych historii⁵⁸.

Inwentarz biblioteki bazylikańskiej w Kamieńcu Podolskim pochodzący z 1772 r. został podzielony na działy językowe: *księgi biblioteczne łacińskie* (78 tomów), *księgi francuskie, włoskie, niemieckie biblioteczne* (10 tomów), *księgi polskie biblioteczne* (30 tomów), *księgi łacińskie pisane biblioteczne* (30 tomów), *księgi ruskie biblioteczne* (14 tomów). Oddzielnie wyodrębniono *kazania panegiryczne łacińskie i polskie* (9 tomów), co mogło sugerować ich szczególną przydatność do pracy duszpasterskiej⁵⁹.

Szczegółowe opracowania katalogów i inwentarzy bibliotek bazylikańskich dostarczają informacji na temat miejsca wydań książek zgromadzonych w bibliotekach klasztornych. Okazuje się, że w XVIII w. trafiały do nich dzieła wydawane nie tylko w typografiach bazylikańskich, ale również produkcja wydawnicza z terenu Rzeczypospolitej oraz Europy Zachodniej i Po-

⁵⁷ O zawartości treściowej bibliotek bazylikańskich pisała M. Piętaczak-Majerowicz, *Bazylianizm w Koronie...*, s. 156–167.

⁵⁸ CPAH, f. 684, op. 1, sp. 1103, k. 5v.–7.

⁵⁹ APPD, Ławra Poczajowska, sygn. 12, k. 33–43.

łudniowej. Analiza inwentarza biblioteki archimandrii uniowskiej z 1789 r. wskazuje, że najwięcej druków zostało wydanych w Wenecji (15 tytułów), a dopiero na drugim miejscu był Lwów (9 tytułów). Obecność wydawnictw z całej Rzeczypospolitej oraz drukarni zachodnioeuropejskich ujawnia analiza inwentarza biblioteki w Tryhorach pochodzącego z początku XIX w.⁶⁰

Księgozbiory bazylikańskie odzwierciedlały procesy kulturowe zachodzące w Zakonie św. Bazylego Wielkiego. Ukazywały proces angażowania się zakonników w nowe inicjatywy, głównie edukacyjne i misyjne, podejmowane w XVIII w. Bazylianie potrafili przystosować się do potrzeb czasu i warunków, w których pracowali. Biblioteki, odziedziczone po okresie przynależności do prawosławia, zostały wzbogacone o liczne prace w językach łacińskim i polskim, konieczne do prowadzenia edukacji zarówno w szkołach zakonnych, jak i publicznych oraz do działalności kaznodziejskiej. Bazylianie gromadzili księgozbiór odzwierciedlający zróżnicowany układ etniczny samego zakonu oraz wschodniej Rzeczypospolitej. Tym samym przyczyniali się do przenikania się elementów tradycji i kultury wschodniej, ruskiej, cerkiewnej z zachodnią – łacińską i polską.

Trudne czasy dla monasterów bazylikańskich nadeszły wraz z rozbiorami Rzeczypospolitej. Polityka państw zaborczych z różnych względów wymierzona była w funkcjonowanie życia monastycznego. Prawosławna Rosja traktowała Cerkiew unicką jako wspólną, która odstąpiła od prawowierności. Po przejęciu kontroli nad ziemiami wschodniej Rzeczypospolitej rozpoczęła się akcja likwidacji klasztorów unickich. Z kolei na terenie monarchii habsburskiej polityka religijna cesarza Józefa II również zagroziła istnieniu wielu ośrodków bazylikańskich.

Los zakonników i klasztorów podzieliły również księgozbiory. Według rozporządzeń cesarskich dotyczących Galicji inwentarze bibliotek zakonnych miały być wysyłane do Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego. Tam woluminy sortowano – najcenniejsze egzemplarze przeznaczano dla Biblioteki Nadwornej w Wiedniu, duplikaty trafiały do księżnicy seminarium generalnego we Lwowie i gimnazjów galicyjskich, a publikacje nieprzydatne w procesie edukacji przeznaczane były na licytację lub traktowane jak makulatura. W 1790 r. na aukcji publicznej przeprowadzonej przez Bibliotekę Uniwersytecką wystawiono na sprzedaż 4935 tomów przejętych z księżnic klasztornych⁶¹. We-

⁶⁰ B. Lorens, *Inwentarz biblioteki...*, s. 258; B. Лось, *Василіанські бібліотеки...*, s. 617.

⁶¹ K. Reifenkugel, *Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1873, z. 3, s. 186–187; W. Chotkowski, *Redukcje monasterów bazylikańskich w Galicji*, seria:

dług autorów monografii Uniwersytetu Lwowskiego do Biblioteki Uniwersyteckiej trafiły księgozbiory monasterów bazylikańskich w Czortkowie, Łuce, Pitryczu, Świętym Spasie, Szczepłotach, Trembowli, Topolnicy, Zawałowie, Zbarażu⁶². Zbiory te podzieliły los księgozbioru Biblioteki Uniwersyteckiej, której gmach uległ pożarowi w dniach 2–3 listopada 1848 r. Spośród ponad 51 tys. woluminów zgromadzonych w księżnicy uratowano wówczas tylko 13 tys. tomów⁶³.

W zaborze rosyjskim klasztory bazylikańskie likwidowano w dwóch turach. Najpierw w latach 1795–1797 z rozkazu Katarzyny II na Ukrainie Prawobrzeżnej 11 klasztorów unickich przekazano prawosławnym lub skasowano. Potem, za rządów Mikołaja I w latach trzydziestych XIX w. (1832–1839), 15 kolejnych placówek oddano Cerkwi prawosławnej lub zlikwidowano. W wyniku tych decyzji biblioteki bazylikańskie były konfiskowane, wywożone, włączane do innych księżnic. Zbiory biblioteczne z Poczaiewa przekazano do Połocka, gdzie miała powstać akademia unicka⁶⁴. W Milczy Małej biblioteka złożona w skarbcu klasztorowym wraz z cerkwią dostała się duchowieństwu prawosławnemu i w kolejnych latach uległa rozgrabieniu. Zbiory biblioteczne monasteru w Hoszczy zostały wywiezione przez prawosławnego duchownego do seminarium prawosławnego w Ostrogu⁶⁵. W 1796 r. po przejściu monasteru w Kamieńcu Podolskim przez prawosławnych bazylianie złożyli swój księgozbiór w kamienieckim klasztorze karmelitów bosych. Został on skatalogowany w 1801 r. przez bazylianie o. Jozafata Banulskiego, który osiadł w klasztorze karmelitańskim. Katalog liczył wówczas 207 woluminów. Na początku XIX w. większość tych ksiąg została przeniesiona do klasztoru w Barze, najprawdopodobniej do monasteru bazylikańskiego, chociaż mogły trafić również do klasztoru karmelitańskiego w tym mieście⁶⁶. Część księ-

Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego – Polska Akademia Umiejętności, seria 2, t. 38, nr 6, Kraków 1922, s. 31, 36.

⁶² L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 121.

⁶³ Tamże, s. 301.

⁶⁴ M. Radwan, *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1795–1839*, Roma–Lublin 2001, s. 77–79, 135–143; I. Wodzianowska, *Etapy likwidacji wspólnot bazylikańskich w Imperium Rosyjskim na przykładzie Ukrainy Prawobrzeżnej*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 284.

⁶⁵ I. Wodzianowska, *Etapy likwidacji...*, s. 284; B. Лось, *Василіанські бібліотеки...*, s. 621.

⁶⁶ APPD, Ławra Poczaiewska, sygn. 12, k. 32v., 34–34v.

gozbioru bibliotecznego (631 tomów) monasteru barskiego po jego kasacie w 1838 r. trafiła do klasztoru bazylikańskiego w Byteniu, któremu kilka lat wcześniej spaliła się biblioteka⁶⁷.

Po likwidacji klasztorów bazylikańskich w Królestwie Polskim, zadekretowanym w 1864 r., księgozbiory miały być przewiezione do klasztoru bazylikańskiego w Warszawie lub zostać przekazane innemu zakładowi naukowemu. Zakonnicy z monasteru w Chełmie przekazali swe zbiory na rzecz biblioteki unickiego Seminarium Duchownego w Chełmie, zamienionego na prawosławne w 1875 r.⁶⁸ Z kolei znaczną część biblioteki w Supraślu wywieziono w latach siedemdziesiątych XIX w. do Wileńskiej Biblioteki Publicznej i do biblioteki prawosławnego Seminarium Litewskiego w Wilnie⁶⁹.

W wyniku rozproszenia i zniszczenia księgozbiorów bazylikańskich w XIX i XX w. inwentarze biblioteczne stały się głównym źródłem do poznania kultury książki w środowisku bazylianów. Mimo ograniczeń związanych z ich zachowaniem i rekonstrukcją zawartości pozwalają one poznać liczbę bibliotek bazylikańskich w XVIII w., szacunkową wielkość librarii monasteryjskich oraz tematykę zbiorów. Ta ostatnia pozwala z kolei określić duchowość zakonu, zainteresowania kulturalne, preferowane kierunki działalności oraz miejsce w kulturze I Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

- Альмес І.І., *Бібліотека Віциньського Василіанського монастиря (за матеріалами інвентарного опису 1774 р.)*, „Рукописна та книжкова спадщина України” 2014, z. 18, s. 210–232.
- Альмес І.І., *Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст.*, „Історія релігій в Україні” 2014, t. 1, s. 155–168.
- Almes I., *Źródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII–XVIII wieku. Inwentarze bazylikańskiego monasteru w Krechowie*, „Textus et Studia” 2015, nr 3, s. 7–27.
- Chotkowski W., *Redukcje monasterów bazylikańskich w Galicji*, seria: Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego – Polska Akademia Umiejętności, seria 2, t. 38, nr 6, Kraków 1922.
- Finkel L., Starzyński S., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.
- Кольбух М., *Книгозбірня Підгорецького монастиря: історія формування*, „Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника” 2011, z. 3, s. 395–421.

⁶⁷ I. Wodzianowska, *Monaster bazylikański w Barze...*, s. 294–295.

⁶⁸ B. Pietnoczko, *Bazylianie polscy. Ostatnie lata w Królestwie*, [w:] Śladami unii brzeskiej, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl 2010 (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 10), s. 401.

⁶⁹ K. Zimnoch, *Biblioteka supraska...*, 281.

- Kozyrski R., *Testament Jakuba Suszy, biskupa diecezji chełmskiej obrządku greckokatolickiego w latach 1652–1687*, „Rocznik Chełmski” 1999, nr 5, s. 297–303.
- Lorens B., *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.
- Lorens B., *Bazylikański klasztor św. Onufrego w Ławrowie w XVII–XVIII wieku*, „Nasza Przyszłość” 2008, t. 109, s. 35–85.
- Lorens B., *Biblioteka bazylińskiego klasztoru św. Jerzego we Lwowie w drugiej połowie XVIII wieku w świetle inwentarzy*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki–czasopisma–biblioteki XIX i XX wieku*, red. H. Kosętko, t. 8, Kraków 2006, s. 273–286.
- Lorens B., *Inwentarz biblioteki archimandrii bazylińskiej w Uniowie z 1789 r.*, „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 253–269.
- Лось В., *Василіанські бібліотеки в світлі монастирських інвентарів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Правобережна Україна XVIII–XIX століття)*, [w:] *Міędzy Rzysmet a Nowosybirskiem. Księga jubileuszowa dedykowana ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. I. Wodzianowska, H. Łaskiewicz, Lublin 2012, s. 605–622.
- Матеріали до історії універської бібліотеки*, „Лавра” 1999, nr 3, s. 32–35.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa–Wrocław 1986.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVIII wieku*, [w:] *Z badań nad polskimi księgozbiórmi historycznymi. Studia i materiały*, t. 16, red. J. Wojakowski, Warszawa 1995, s. 21–47.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1996.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Biblioteki bazylianów lwowskich i dawnej prowincji koronnej zakonu w XVII–XX wieku*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, t. 9, cz. 1, Kraków 2009, s. 229–237.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Książka i biblioteka bazylińska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*, „Hereditas Monasteriorum” 2012, t. 1, s. 85–97.
- Pietnoczko B., *Bazylianie polscy. Ostatnie lata w Królestwie*, [w:] *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl 2010 (Acta Collegii Suprasliensis, t. 10), s. 369–407.
- Radwan M., *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1795–1839*, Roma–Lublin 2001.
- Reifenkugel K., *Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1873, z. 3, s. 181–197.
- Wereda D., *Klasztor bazyliński w Białej pod panowaniem Austrii (1795–1809)*, „Rocznik Białskopodlaski” 2005, t. 13, s. 121–134.
- Wereda D., *Z dziejów sanktuarium i placówki oświatowej w Borunach*, „Nasza Przyszłość” 2006, t. 105, s. 189–206.
- Wereda D., *Monaster bazyliński w Brześciu Litewskim* [w druku].
- Wodzianowska I., *Etapy likwidacji wspólnot bazylińskich w Imperium Rosyjskim na przykładzie Ukrainy Prawobrzeżnej*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*,

- red. M. Derwich (*Opera ad Historiam Monasticam Spectantium*, Series I, Colloquia, 8/I), t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, Wrocław 2014, s. 271–286.
- Wodzianowska I., *Monaster bazylikański w Barze w świetle wizytacji z lat 1820 i 1823*, „Hereditas Monasteriorum” 2015, t. 6, s. 291–316.
- Zimnoch K., *Biblioteka supraska w świetle dziewiętnastowiecznych źródeł*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rzym–Lublin–Mińsk 2015 (Acta Collegii Suprasliensis, t. 18), s. 271–286.

Summary

18th-Century Inventories of Basilian Monastic Libraries as Source Materials for the Study of the Culture of the Polish-Lithuanian Commonwealth

Inventories and inspection records are the source of information on the size and content of book collections of Basilian monastic libraries of the 18th century. They show mutual influences of Eastern tradition and Western culture. Cyrillic books were mostly the legacy from the period of Orthodox affiliation of monasteries in the Eastern part of the Commonwealth. In the second half of the 18th century, books in Latin alphabet became dominant in Basilian monastic libraries. Apart from Polish and Latin, works in modern European languages were collected there.